

Damjana Žbontar

"DA BI LE ZDRAVJE ŠE BILO!"

Pričujoči članek je delno dopolnjena in predelana različica besedila, ki je bilo kot plod šestdnevne (30. 6. - 6. 7. 1996) osnovnošolske etnološke delavnice v Škocjanu na avstrijskem Koroškem objavljeno v okviru jubilejnega biltena SPD (Slovenskega prosvetnega društva) Škocjan. Osrednja tema letošnje delavnice Škocjan 96, ki so jo organizirali Zveza prijateljev mladine Ljubljana-Center, Slovensko prosvetno društvo Škocjan in Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, sta bila kultura in način življenja prebivalcev občine Škocjan. Pod vodstvom mentorjev, študentov etnologije, so raziskovali mladi iz Ljubljane in Škocjana. Naše delo bi težko označila kot resno znanstveno-raziskovalno, ne glede na to, da smo gradivo zbirali kot "pravi" etnologi, s pomočjo pripovedi ljudi in strokovne literature, in ga prikazali v sestavku, objavljenem v biltenu SPD Škocjan, na razstavi in ga na kratko predstavili ob koncu delavnice.

Etnomedicina oziroma ljudsko zdravilstvo je zaradi svoje pestrosti izredno privlačna raziskovalna tematika, saj posega tako na področje duhovne kot tudi socialne in materialne kulture.

V življenju slehernika igrata zdravje in bolezen pomembno vlogo. *"Vse imam, da bi le zdravje še bilo. Starejši, ko si, bolj si ga želiš ohraniti."*¹ Kako ohranjati zdravje, kako se zdraviti in kako so to počeli včasih, so bila vprašanja, na katera smo iskali odgovore skupaj z domačini, ki so nam med prijetnimi pogovori dovolili za uro ali dve vstopiti v njihov svet spominov, čisto drugačen od tega, ki smo ga vajeni.

BOLEZEN KOT ČLOVEKOV GLAVNI PROBLEM

Vsaka družba se z njim srečuje, ga razčlenjuje in razvija različne, bolj ali manj učinkovite pristope in poti do zdravja. Etnomedicina se ukvarja z vsemi načini in sredstvi ljudskega zdravljenja ljudi in živali, ki temeljijo tako na znanju (bolezen, zdravilna sredstva) kot na verovanju in magiji.

1. ZDRAVLJENJE Z NARAVNIMI SREDSTVI ALI IZKUSTVENO ZDRAVLJENJE

Izkustveno zdravljenje kaže na delno poznavanje človeškega telesa, bolezenskih znakov ter zdravilne učinkovitosti rastlinskih, živalskih in človeških (urin) sredstev. Zdravljenje z naravnimi sredstvi ni omejeno le na npr. enega človeka v vasi, h kateremu bi se vsi zatekali. Temelji izkustvenega zdravljenja so znani vsaki gospodinji, zato je zdravljenje omejeno na temeljno družbeno celico - družino. Glede na to bi lahko zdravljenje z naravnimi sredstvi imenovali tudi domače zdravljenje.

1.1 NOTRANJE BOLEZNI

Vročina

- Če je bila temperatura pri bolniku previsoka, so mu na prsi položili obkladek iz skute. *"Skuta je potegnila vročino ven. Potem je bla tako suha, da je še kure niso hotele pojest."* (Irena Urankar) Skutine obkladke so polagali na prsi tudi pljučnim bolnikom.

- *"Zelo dobro pomaga jes'h (kis)."* (Erna Rigelnik) Vodo so segreti, dodali precej kisa, v tekočino namočili krpo in jo ovili bolniku okoli nog. Dobri so bili tudi obkladki iz ožetega kislega zelja.

- *"Za vročino je dobro grantne (brusnice; Vaccinium vitis idaea) z vodo popit."* (Erna Riglenik) Skuhali so brusnično marmelado (1 kg brusnic, 1 kg sladkorja) in jo zmešali z vodo. *"Moja mama nam je vedno brusnice dala za pit."* (Sofija Šuklje)

- Navadno vročičnemu bolniku skuhamo čaj iz *lipja* (lipa; *Tilia platyphyllos*) in posušenega bezgovega cveta (črni bezeg; *Sambucus nigra*); včasih dodajo še šilce domačega žganja.

- *"Če smo fiber (vročino) imel, smo repic (krompir) narezal, pa na glavo in na noge položil. Včasih tud bezgovo listje."* (Anastazija Mohar)

- *"Moja stara mama je črn pulver (smodnik) na deski stolkla in ga zamešala v sladkan beljak. Bohnik je moral to pojest."* (Erna Rigelnik) Recept je bil v uporabi še nekaj let po drugi svetovni vojni.

Prehlad

Preizkušeno zdavilo je kuhan mošt s sladkorjem, nageljnovimi žbicami in žganjem. *"Bolje pijan kot pa bolan,"* so nam zatrjevali.

Vneto grlo

Grlo izpirajo z žajbljevim (žajbelj; *Salvia officinalis*) ali ajbišovim čajem (slez; *Althaea officinalis*). Pomaga tudi domače sončnično olje (sončnica; *Helianthus annuus*), ki ga

1 Citati seveda niso pisani v koroškem oz. natančneje v podjurskem dialektu, kot bi marsikdo pričakoval. Pripovedovalci vedo, da je nam dialekt težko razumljiv, zato govorijo z nami v nekakšni mešanici dialektu in knjižne slovenščine, odvisno od starosti in izobraženosti pripovedovalca. Ta opomba se nanaša na tse citate v tem članku.

mora bolnik žvrkljati po ustih toliko časa, da postane čisto belo (cca. 15 - 20 min). Olje kupujejo pri g. Petru Kasslu v Škocjanu. Stiska sončnično, bučno, totrovo (rastlina podobna oljni repici) in včasih orehovo olje.

Glavobol

- Na sence namažejo olje poprove mete (Mentha piperita agg.) ali *Kinaol* (kitajsko mast).

- Skuhajo kavo in dodajo vršiček vinske rutice (Ruta graveolens) ali pa popijejo žganje, v katerem je bila le-ta namočena.

Želodec

Za pomiritev želodca popijejo janežev čaj (janež: Pimpinella anisum) ali kozarček totrovega olja.

Dobro počutje

Že pred desetimi leti so se obračali na bioenergetike. "Je iz Slovenije star možej prišel (bajaličar). Je rekel, da postelje ne smejo bit nad vodno žilo in da mora glava bit proti severu obrnjena. Vse smo spremenili, damo kar precej na te stvari." (Erna Rigelnik) Zdaj je v navadi, da še pred izkopom za temelje nove hiše pokličejo bioenergetika in ga vprašajo za nasvet.

Dober spomin

"Brat se enkrat tedensko akupunktira s koprivo (Urtica dioica) po robu uhlja za boljši spomin. Mene akupunktirajo koprive kar na vrtu." (Erna Rigelnik)

Revma

"Ata je praprot posušil in jo dal v posteljo: je na tem spal. Mi tega nismo maral, je tako neudobno. On je rekel, da pomaga. Mama je pa na toploto precej dala. Je hovs (oves) segrela, ga v žakelj dala, pa gor položila." (Erna Rigelnik)

1.2 ZUNANJE BOLEZNI

Gnojni mehurji

"Kot otroc smo velik hodil bos. Smo večkrat imel kakšne mehurje na podplatih." (Irena Urankar) Nanje so navezali na mleku kuhano laneno seme (lan; Linum usitatissimum), zmečkano morsko čebulo, v mleku namočeno pogačo ali pa prepraženo čebulo.

Opeklina

Opečena mesta so spirali z mrzlo tekočo vodo. Ponekod so na opeklina polagali ožeto kislo zelje.

Rane

- Živo rano so največkrat razkužili z arniko (Arnica montana), namočeno v žganje. Da bi se čim hitreje zacelila, so jo mazali z netreskovim sokom (netresk; Sempervivum tectorum), totrovim oljem ali mastjo, narejeno iz cvetov ognjiča (Calendula officinalis), in surovega masla.

- Še nekaj let po drugi svetovni vojni so za ureznine in druge odprte rane uporabljali človeški urin. "Če se je kdo urezal, smo se ajnjah gor uscal." (Anastazija Mohar)

Opeklina in modrice

- "Če se je kje zbiralo, so namazal z macesnovo smolo (macesen; Larix europaea). Je ven potegnil. Smola se je prjela in je tako pikala, da smo jo moral dol skrampfat." (Erna Rigelnik)

- "Krompir naribaš, daš na oteklino, da čisto črn rata. Potem ga pa bek vržeš, ga ne smeš živini dati." (Marija Jernej)

- "Če se je kdo udaril, je mama natrla krpo s šihtovo žajfjo (tovarna mila Schicht), medom in žganjem ter položila na rano." (Irena Urankar, Sofija Šuklje)

Zobobol

- "Hovs (oves) smo zagrel, ga na lice djal. Če ni pomagal, je pa že kje bil kakšen, da jih je ven potegnu. V Šentvidu je šolski ravnatelj zobe pulil. Ni bilo treba nič plačat. Sem enkrat šla, ko sem do šole prišla, me je pa zob nehal bolet. Sem se kar obrnila domov." (Marija Jernej)

- Za ublažitev bolečine so na zob polagali vato, namočeno v žganje, ali pa hrenovo korenino (hren; Armoracia lapathifolia).

Vnetje ušes

"So z luštrkovo tuto (luštrk; Levisticum officinale) dim v ušesa pihal. Jeseni so luštrek posušil. So ga pri vsaki hiši celo zimo imel." (Irena Urankar, Sofija Šuklje) V posušeno luštrkovo steblo so dali lavendel (sivka; Lavandula angustifolia), steblo prižgali in pihali topel dim v uho.

Izpah

Z naravnavanjem izpahnenih sklepov in členkov se že šest generacij zapored ukvarja družina Krainz, p. d. Homar iz Male vasi. Znanje prehaja iz roda v rod. Homar zdravi brez pripomočkov, samo z rokami. Ljudje prihajajo k njemu od vsepovsod, celo iz Avstralije. Tudi med domačini je dobro znan.

- "Smo sosedje s Homrom, smo k njemu hodil. Je brat glüh s tega kostanja padel, si je komolec izpahnu. Je blo vigredi (spomladi), ko so pobi piščalke delal. Sva se pa še z mamo jezile, kaj mora po drevesu lesti. Potem smo ga pa k sosedom peljal. Mu je kar v kuhinji naravnal, pa šintelne (skodle) zraven privezu. Je imel to nekaj tednov, je bilo pa dobr. Sosed je dal še brinovo olje (brin; Juniperus communis), da smo komolec mazal." (Irena Urankar)

- "Sem enkrat vseh deset prstov zunaj imela. Sem svinjo lovila, mene pa sosedov pob. Me je pa ujel, pa me hotel polubt. Se nisem pustila. Me je tako prijel, da mi je vsh deset prstov ven potegnu. No, potem me je pa lahko lubu kulkr je hotu. Sem šla k Homru; me je vprašal, če smo se otroci med seboj tepl. Sem se samo smejala. En, dva, tri je buo pa vse nazaj." (Anastazija Mohar)

- "Je bilo pred približno 25 leti. Sem si zvečer v kopalnici gleženj izpahnila. Sem celo noč tpela, je zjutraj že zatekalo. Me je sestra zjutraj ven peljala. Pri Homru sem se na divan usedla, je začel pa potegvat. Kar naenkrat je pa rekel: "No, zdaj je pa notr." Se ni bilo treba nič s staro mastjo mazat, da bi oteklina splahnela, pa da bi se sklep zmehčal. Računal pa nič ni, ker sem mu sama dala." (Erna Rigelnik)

Čebelji pik

"Zmočeno feco (krpo) so na čebelji pik obvezal." (Erna Rigelnik)

Bradavice

- "Mlečje (krvavi mlečnik; Chelidonium majus) smo po bradavicah tropfnal (pokapljali). Je pa res pomagal." (Anastazija Mohar)

"Ko je konj pil in je zraven slina tekla, smo v tistem roke umival." (Anastazija Mohar)

2. ZDRAVLJENJE Z NADNARAVNIMI IN MAGIČNIMI SREDSTVI

Še leta 1952 je Marija Makarovič zapisala, da sta si zdravljenja z naravnimi in nadnaravnimi sredstvi v Podjurski dolini popolnoma enakovredna. Danes je podoba čisto drugačna. Medtem ko je zdravljenje z naravnimi sredstvi še vedno globoko zakoreninjeno in se pojavljajo nove oblike naravne (alternativne) medicine, zdravljenja z magičnimi sredstvi praktično ni več. Živi samo še v spominih, iz časa od konca prve svetovne vojne do začetka sedemdesetih let. Nadnaravno zdravljenje je bila domena starejših žensk, ki so v skupnosti kakorkoli izstopale. Največkrat so živele same, brez svoje družine, osamljeno in odmaknjeno od vaškega dogajanja.

Bradavice

"Bradavice moraš natančno preštet in na nit točno tolk vozlov narediti. Potem nit položiš pod kap, in ko nit sprhni, bodo tudi bradavice preč." (Marija Jernej) V tem primeru gre za prenos boleznih s človeka na predmet (nit). Kdor bi takšno nit pobral, bi zbolel in dobil bradavice.

Bolečine v nogah in rokah

"Poklicali so to ženko, je sabo kamne prinesla. Pobralla jih je tam, kjer vedno voda teče (kap, potok). Polagala jih je na boleča mesta. Je vedno od srca bek drgnila s kamnom. Kamen je prevzel bolezen, zato ga je bek vrгла." (Marija Jernej)

Skrnina (protin)

"So živ vozle nad tistim delom telesa delal, kjer je bolelo. Če se je pa zavozlal, je pa skrnina še večjo moč imela. Med vozlanjem so dou žebrale (zagovarjali):

Ježuš je v nedeljo zjutraj zgodaj vstal,
se je pa na pot podau.

Na pot pa ga je srečala huda skrnina.

Ježuš jo je pa vprašal: "(K)am greš ti huda skrnina?"

"Jez grem k tem (ime, npr. Francijem),

jez pa hočem vs' (k)ri pupit,

pa vse (k)osti zdr' b't,

pa v črn' zemlj' ga hočem pokopat."

Ježuš je pa reku:

"Sprau se ti huda skrnina,

tam notri v tist' grmovje,

(k)jer t'm noben' človešk' bitj' ne bivaj'."

Je mogla pa it, pa je ni blo več." (Anastazija Mohar)

Zagovor obsega dva dela. V prvem legendarno zgodbo o dogodku, podobnem temu, ki ga hoče zagovarjevalec povzročiti zdaj. Pripovedovanje dogodka naj bi z magijo podprlo moč zagovora, še posebej, ker se je ta dogodek zgodil osebam z nadnaravno močjo. Drugi del pa je zagovor sam (Grafenauer 1937: 275).

Ječmen

"Grem ječmen žet, grem ječmen žet, grem ječmen žet,
skup zavezat, pa stran vreči."

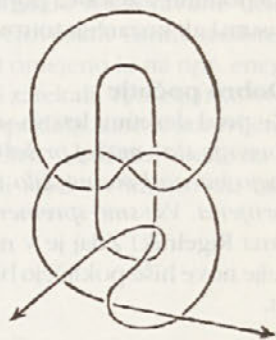
"Mama nam je to delala še pred vojno, ne vem al je bilo potem dobro zato, ker nam je mama to delala, al zato, ker je minilo." (Sofija Šuklje)

Urok

Če komu postane slabo, če ga glava zaboli in postane omotičen, pravijo, da ga je urok dobil. Urok prihaja od zavistnega človeka, ki ima hud pogled in obrvi nad nosom zrasle. Prežene se z živim vozlov (Šašel in Ramovš 1936-37: 44).

"Pred urokom s' se lahko zaščitu tako, da s' naredu trikrat križ na nebu (v ustih). Potem si dal palce rok skup, pa plunu na nili, pa čez oči potegnu. Je bu pa urok bek." (Anastazija Mohar) Pred urokom si se lahko zaščitil z žegnano vodo (očiščevalna in zdravilna funkcija vode), ki pa ni bila vedno pri roki. Zato so si ljudje pomagali tako, da so skrivaj blagoslovili tekočino, ki je bila najbolj pri roki - slino - in si z njo zaščitili oči, ogledalo duše.

Živ vozle se naredi tako, da se vrv trikrat zavozla - proti sebi, stran od sebe in še skozi obe nastali zanki. Med vozlanjem se govori: "Pomaj buh oča, pomaj buh sin, pomaj buh svet' duh!" (Fotokopija iz knjige J. Šašel in F. Ramovš, Narodno blago iz Roža. Maribor 1936-37, str. 44).

2.1 SVETNIKI KOT ZAŠČITNIKI LJUDI

Sv. Blaž (3. februar) - za grlo

"Med mašo greš dol po blažev žegen. Župnik si dve goreči sveči pr'prau in ti jih prekriza na grlu. Zdej ne prekrizajo več sveč na grlu, ampak samo pred tabo. Se bojijo, da ne bi koga zasmodl'." (Erna Rigelnik)

Sv. Rozalija - za oči

"Si hodijo vse leto umivat oči, ko romajo k Sv. Rozaliji pri Globasnici." (Marija Jernej)

Sv. Lucija (13. december) - za oči

"Tkrat gremo k Sv. Luciji pri Pliberku. Moj oče je zmeraj hodil vsako leto. Je šel peš; zjutraj od doma, nekje je prespal, pa zvečer nazaj. Je bil star 78 let, pa ni rabil očal." (Marija Jernej)

Sv. Štefan (26. december)

Zdravilni učinek pripisujejo blagoslovljeni vodi in soli, ki jo na god Sv. Štefana nesejo v cerkev. "Za bolečine v ušesu so natresli sol v uha. Kot otrok nisem marala tega. Praska, kot da bi imel pesek v ušesu." (Erna Rigelnik)

Sv. Janez (27. december)

Na god Sv. Janeza nesejo v cerkev k blagoslovu vino. "Vino je zdravilno - če mislim, da bom bolna, pa naredim en šluk." (Marija Jernej)

3. BABIŠTVO IN PORODNIČARSTVO

"Otroci smo bili strašno radovedni. Je heba (babica) s kolesom hodila, pa veliko črno torbo je imela, se je tako fajn zapirala s tako veliko šuolo. Otroci smo mogli vedno bek it', da

nismo nč vedel, pa videl. Tudi mož ni bil nikoli zraven, le kakšna stara teta, da je stregla. Porodnici so vedno skuhali putrovo župo z majaronom, potem so pa šnite spekli, pa čez šnite župo polili." (Irena Urankar, Sofija Šuklje)

"Heba je prihajala tri dni. Otroka je tudi h krstu nesla, ko je mama še ležala." (Marija Jernej)

Še nekaj let po drugi svetovni vojni so ženske rojevale doma. V začetku 50-ih let, ko so tudi kmetje dobili zdravstveno zavarovanje, pa že v bolnišnicah.

4. ZDRAVNIK IN ZOBOZDRAVNIK

"Če ni nč več pomagalo, smo šli po zdravnika. Smo ga šli s konji iskat. Potem si je pa kolo kupil, se je pa s kolesom vozu. Pozimi smo pa s sanmi hodil ponj." (Anastazija Mohar)

"Tu ni bilo veliko zdravnikov; dva v Velikovcu in eden v Dobrli vasi. K zdravniku se ni veliko hodilo, je bilo treba plačat. Leta 1945 je bila cena obiska na domu 15-20 šilingov (npr. otroški čevlji so pri "Judu" stali 20, pri šuštarju pa 40 šilingov)." (Irena Urankar, Sofija Šuklje)

"Najraje je imel denar, če ga pa ni bilo, pa maužno (klobase, meso)." (Anastazija Mohar)

"Še leta 1910-15 je bil v Škocjanu kovač. Je z navadnimi kleščami zobe pulil. Velik rdeč robec je imel, da je lažje klešče držal." (Irena Urankar)

ZA KONEC

Raziskovalno tematiko smo skušali obravnavati v kontekstu prostora in časa. Ugotovili smo, da so se na območju občine Škocjan zvrstila obdobja različnih zdravljenj, med katerimi ne moremo potegniti ostre črte. Izkušveno zdravljenje, ki je bilo in je v tem stoletju vseskozi močno zakoreninjeno, je druge načine zdravljenja dopolnjevalo. Zdravljenje z nadnaravnimi

sredstvi je v letih po prvi svetovni vojni prednjačilo pred izkušvenim zdravljenjem, bilo v 50-ih letih izenačeno in v tekmah, ki se ji je pridružila še šolska medicina, v 70-ih poraženo. Razmah šolske medicine in nova politika v povojnem obdobju omogočita tudi kmetom zdravstveno zavarovanje in s tem velik preobrat v zgodovini etnomedicine. V zadnjih desetih letih moč šolske medicine počasi ugaša; vedno večjo veljavo pa dobivajo alternativna in naravna zdravljenja.

LITERATURA IN VIRI:

- BOGATAJ, Janez 1973: Iz ljudske medicine na Dolenjskem. V: Knjižnica zdravstvenega vestnika. Ljubljana, str. 26-43.
- BOHINC, Pavle 1985: Slovenske zdravilne rastline. Ljubljana.
- GRAFENAUER, Ivan 1937: Najstarejši slovenski zagovori. V: Časopis za zgodovino in narodopisje 32. Maribor, str. 275-293.
- JAGODIČ, Marija 1953: Ljudsko pesništvo in pripovedništvo, ljudska medicina v Podjurski dolini. Diplomaska naloga. Ljubljana, str. 73-102.
- ODER, Karla 1992: Občina Ravne na Koroškem. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja 20. stoletje. Ljubljana.
- PLESTENJAK-JEMEC, Barbara 1977: Zdravilstvo. V: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnice 11. Ljubljana, str. 25-62.
- ŠAŠEL, Josip in Fran RAMOVŠ 1936-37: Narodno blago iz Roža. Maribor, str. 42-65.
- TZ (terenski zapiski Ane Tomšič, Jane Doležal, Ivana Adanje in Damjane Žbontar).

Summary

"IF ONLY WE WOULD BE HEALTHY!"

Damjana Žbontar

The article is a partly complemented and refashioned variant of the text that results from the six-day-lasting (30th June - 6th July 1996) primary schools' ethnological workshop in Škocjan in the Austrian part of Carinthia and will be published in the frames of the jubilee bulletin of the Slovene Educational Association Škocjan.

The main theme of this year's workshop Škocjan 96 organised by the Youth Friends' Association Ljubljana - Centre, Slovene Educational Association Škocjan and the Department of Ethnology and Cultural Anthropology at the Faculty of Arts in Ljubljana was the life-style and culture of the members of the Škocjan community. Led by their mentors - the students of ethnology, the young from Ljubljana and Škocjan were researching. Our work can hardly be characterised as a serious scientific research, although we gathered the material as "real" ethnologists - through people's narration and professional bibliography. Then we presented it in an essay in the bulletin of the Slovene Educational Association Škocjan, put on an exhibition and made a short presentation at the end of the workshop.

Figure 1: A group of people, likely students and mentors, gathered around a table or display, engaged in an activity related to the ethnological workshop.

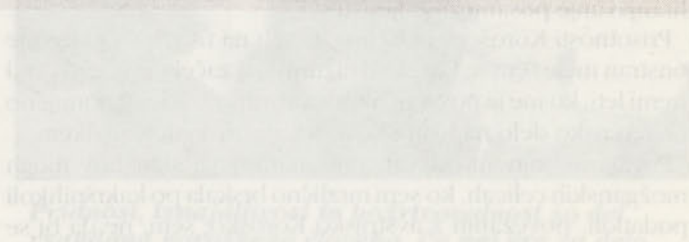

Figure 2: A group of people, likely students and mentors, gathered around a table or display, engaged in an activity related to the ethnological workshop.